

ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

GLOBAL TRENDS OF THE WORLD POLICY

Коппель О.А.,

*доктор історичних наук,**професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики**Інституту міжнародних відносин**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті аналізуються глобальні тренди світової політики як найважливішої гносеологічної, теоретичної та методологічної проблеми міжнародно-політичної науки. Визначено, що розвиток науки про міжнародні відносини свідчить про зростання значення й важливості її гносеологічного складника. Протягом усієї історії людства міжнародна система переходила від стану стабільності до стану нестабільності, від війни до миру. З метою визначення характеру суперечливих факторів, які впливають на міжнародну систему, досліджуються глобальні тренди світової політики в контексті глобалізації. До головних трендів зараховуємо трансформацію міжнародних відносин у відносини світополітичні, що передбачає зміну параметрів Вестфальської системи, якісні та кількісні зміни учасників міжнародних відносин, трансформацію ролі держави і зростання значення недержавних акторів; посилення взаємозалежності, формування взаємозалежного світу, взаємодії в межах якого набувають системного характеру; розмивання національних кордонів та ерозію суверенітету; зміни політичної структури світу; зростання ролі мережевих структур у світовій політиці; ідеологізацію міжнародних відносин; кризу інституту глобального лідерства; переміщення центру світового розвитку; нову модель зміни політичної влади й управління в окремих країнах; посилення глобальних проблем і зниження ступеня захищеності людства.

Особливу увагу приділено теоретичним засадам дослідження політичних проблем і мегатрендів глобального розвитку. Доведено, що глобальна система перебуває в стані радикальної трансформації, яка викликана дією суперечливих чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх. Визначено особливості, глобальні тренди й тенденції формування нового світового порядку. Аналізується важлива наукова проблема організації сучасної міжнародної системи, ієрархії її елементів і кореляції між ними в процесі формування нового міжнародного порядку. Незважаючи на те що кожна держава прагне до формування такої системи, яка найбільше відповідає її інтересам, тільки спільними зусиллями можливо досягнення бажаних результатів. Особлива увага приділяється основним особливостям і трендам формування нового світового порядку (НСП).

Ключові слова: мегатренди, глобальні тренди, світова політика, глобальний розвиток, новий світовий порядок (НСП), сучасна міжнародна система, міжнародні відносини.

It is dedicated to the global trends of the world policy as essential epistemological, theoretical and methodological problem of international political science. It is approved that the development of the international relations science shows the increasing role and importance of its epistemological component. Throughout history, the international system has wavered between stability and instability, between war and peace. To understand the nature of the contradictory forces that dominate the international system this article examines global trends of world policy in the context of increasing globalization of the world. We consider transformation of international relations into world political relations as one of the main trends of the world policy. This trend implies changes in the parameters of the Westphalian system, qualitative and quantitative changes of participants to the international relations, state role transformation and increasing importance of non-state actors and strengthening interdependence. This tendency also shows development towards formulation of interdependent world, with systemic interactions, erosion of national borders and sovereignty; changes in world's political structure; increasing role of network structures in the world policy; growing role of ideology; crisis of global leadership; shifting of world development center; new model of changing political power and governance in individual countries; increase of global problems and reducing human security.

A special attention has been paid to the theoretical basis of the studies of political problems and megatrends of global development. Arguments is built on the premise that the global system is constantly undergoing change, which is spawned by tension generated by contradictory forces originating from different international and domestic sources. Characteristics of new world order formation, its global trends and tendencies are being defined as well. Dedicated to an essential scientific problem of modern international system organization, hierarchy specifics of its elements and correlation between them in the new world order forming. Despite the fact that every state in the global arena would prefer to create an international system that caters to its own interests, but only a handful can partially fulfill this goal. The peculiarities of new order composition and its global trends are accentuated. Main attention is focused on contemporary paradigms of global development within the new world order (NWO) formation.

Key words: megatrend, global trend, world policy, global development, new world order (NWO), modern international system, international relations.

Постановка проблеми. Проблематика мегатрендів як найбільш кардинальних напрямів розвитку людства, фундаментальної та максимально тривалої традиції руху соціуму посідає важливе місце в сучасній науці. Складником цієї проблеми є дослідження концептуальних і прикладних

аспектів глобальних трендів світової політики, визначення й аналіз того, як ці проблеми трактуються в експертно-академічному співтоваристві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перший із підходів до дослідження вказаної проблематики представлений роботами філософів, істориків, соціологів, політологів, психологів, у яких акцентується увага на якісних трансформаціях світополітичної системи, мегатрендах глобального розвитку. Представники цивілізаційної теорії, зокрема І. Данілевський та О. Шпенглер, вважають, що історія не розвивається лінійно, на відміну від окремих культурно-історичних спільнот (цивілізацій), тому визначення її глобальних тенденцій виявляється неможливим [1]. Другий підхід базується на визнанні хвильового характеру політичних процесів і засновується на концепції відцентрових і доцентрових тенденцій у розвитку соціальних спільнот (К. Ясперс [2], С. Хантінгтон [3]). Так, зокрема, С. Хантінгтон висунув ідею хвильової природи світового розвитку. Виходячи із цього, мегатренди – це діади процесів-антагоністів, які змінюють один одного в певному циклічному ритмі: глобалізація – деглобалізація (ізоляціонізм); інтеграція – дезінтеграція (націоналізм); демократизація – дедемократизація (посилення авторитарних режимів) [4]. Третій підхід головну увагу зосереджує на фактологічному, прикладному аналізі окремих трендів світової політики.

Популяризатором використання терміна «мегатренд» є Джон Нейсбітт. У працях «Мегатренди» [5] (1982 р.) і «Мегатенденції, рік 2000. Десять нових напрямів 90-х років» [6] (1990 р.) він визначає найбільш кардинальні напрями розвитку суспільства. У літературі про міжнародні відносини формується жанр «концептуального огляду головних міжнародних проблем», спроби «охопити й викласти стратегічну сутність складних історичних і сучасних зовнішньополітичних процесів. Ідеться про особливе вміння бачити головне, не легковажачи дрібницями, але й без надмірної деталізації» [7]. Тому особливого значення набуває виокремлення методологічних аспектів дослідження глобальних трендів світової політики, з'ясування, які саме тренди є глобальними, визначення специфіки прояву мегатрендів у міжнародно-політичній сфері. Варто враховувати такі характеристики трендів, як їх глобальний характер, поширення від центру до периферії, те, що регіональні та національні зміни є лише їх елементами, у різних зонах ці процеси, у яких синтезується циклічний і лінійний час, можуть набувати різної форми. Сучасна світова політика характеризується якісно новим станом міжнародного середовища, у якому діють як традиційні суб'єкти міжнародних відносин – держави, так і нові суб'єкти. Отже, характеристика стану середовища стає не менш важливою, ніж характеристика поведінки міжна-

родних акторів. Ці зміни найчастіше пов'язують із глобалізацією, а глобальний розвиток розглядається як середовище міжнародних відносин як системи взаємодій. Саме тому політологічний підхід є методологічною основою дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження вказаної проблематики характеризується недостатньою концептуальною визначеністю, що пояснюється міждисциплінарним характером глобальних досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є систематизація глобальних трендів світової політики, масштабних тенденцій, які визначають сучасний етап її еволюції, та з'ясування впливу на них мегатрендів глобального розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність теми зумовлена необхідністю більш глибокого та предметного дослідження впливу мегатрендів глобального розвитку на глобальні тренди світової політики. До головних мегатрендів глобального розвитку, які визначають глобальні тренди світової політики, вважаємо за необхідне зарахувати глобалізацію, інтеграцію, демократизацію, стиснення історичного й політичного часу, що передбачає збільшення інтенсивності історичних подій у перерахунку на одиницю часу та зменшення тривалості історичних і політичних циклів. Вплив цього мегатренду на глобальні тренди світової політики полягає в тому, що вони мають більш обмежений час дії, яка буде послаблюватися в умовах подальшої прискореної трансформації політичної системи світу, що неминуче призведе до появи нових трендів. Значний вплив на глобальні тренди світової політики мають такі мегатренди глобального розвитку, як збільшення темпів споживання, гіперспоживання; перехід до інформаційного суспільства на основі вироблення і споживання інформації; зростання ролі мережевих структур.

З 1990-х рр. ХХ століття відбувається низка структурних змін у міжнародних відносинах, які кардинально вплинули на глобальні тренди світової політики. Загалом можна погодитися з точкою зору, що на сучасному етапі відбувається трьохскладова трансформація сучасної політичної організації світу. Це трансформація Вестфальської світополітичної моделі, яку зумовлює глобалізація як мегатренд глобального розвитку, трансформація сучасної міжнародної системи, значно зумовлена інтеграцією як мегатрендом, і трансформація політичних систем окремих країн світу, зумовлена демократизацією.

Трансформація Вестфальської світополітичної моделі й розпад Ялтинсько-Потсдамської системи примусили політиків і вчених будувати прогнози стосовно майбутнього політичного світоустрою, які є

необхідними з позицій якісного управління глобальними трендами. Значний внесок у розвиток цього напрямку зробила діяльність Римського клубу [8].

Ще в 1999 р. Національна розвідувальна рада США у співробітництві з державним департаментом і Проектом прогнозу глобального майбутнього ЦРУ розпочала роботу над проектом «Глобальні тенденції 2015», організувавши два відкриті симпозиуми під загальною назвою «Варіанти глобального майбутнього: 2000–2015 рр.». Автори доповіді запропонували чотири вірогідні сценарії розвитку людства до 2015 р.: «всеохопна глобалізація» за підвищення ефективності глобального та регіонального колективного управління; «згубна глобалізація» й посилення нерівномірності розвитку окремих країн і регіонів; «регіональна конкуренція» та посилення опору глобальній перевазі США при передачі повноважень глобальних організацій регіональним інститутам; «постполярний світ» із посилення політичного напруження у відносинах США з ЄС, кризою національного управління в країнах Латинської Америки та суперництвом між азійськими державами [9]. У 2002 р. американські експерти опублікували збірку статей, у якій вибудовувалися чотири можливі моделі міжнародної системи у ХХІ ст.: імперія, баланс сил, глобальна демократія та колективна безпека [10].

«Проект-2020» «Контури світового майбутнього» щодо перспектив і глобальних тенденцій розвитку світу на першу чверть ХХІ ст. окреслив чотири сценарії розвитку людства до 2020 р.: перший – «Давоський світ», передбачав успішний поступ глобалізації, включення Китаю та Індії до кола провідних гравців, що надасть процесу глобалізації «незахідне обличчя»; другий – «Рах Амерісана», пропонував бачення майбутнього з ключовою домінантою сучасності – США, які визначатимуть вибір моделей глобального розвитку; третій сценарій – «Новий Халіфат» передбачав зростання викликів західній системі цінностей завдяки збільшенню простору поширення нехристиянської релігійної ідентичності, створенню транснаціонального теократичного утворення, заснованого на релігійній свідомості, що мало загальмувати глобалізаційні процеси; за четвертим сценарієм – «Коло жаху», значна частина світу стає простором насильства та нестабільності, географічно зафіксованим від Близького Сходу до Південно-Східної Азії, жодна організація, крім НАТО, де домінують США, не здатна буде взяти на себе відповідальність за підтримання балансу у світі [11].

На думку авторів звіту «Майбутнє у 2030 році», підготовленого громадською організацією «Вільна всесвітня академія» у 2005 р., світ у 2030 р. буде поділено на три регіони: глобалізований регіон (51,5% населення) зі зростаючим середнім класом – Північна Америка, Океанія, Північно-Східна Азія, Індія, Східна Європа, Південно-Східна

Азія, Центральна Америка; відсталі регіон (34,5% населення) під владою ісламізму – Близький Схід, Африка, Південна Азія; регіон, що занепадає, – (14% населення світу) [12].

У листопаді 2008 р. Національна розвідувальна рада США оприлюднила доповідь на тему «Глобальні тенденції 2025: світ, що змінився» як чергову спробу виявити основні фактори й тенденції, які визначатимуть розвиток міжнародних відносин. У доповіді на цей раз констатувалося, що з піднесенням Китаю, Індії та інших держав виникає глобальна багатополарна система, зростає роль недержавних акторів. До вісімки держав із найрозвиненішою економікою увійдуть США, Китай, Індія, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція та Росія. Автори доповіді запропонували власні чотири вірогідні сценарії світового розвитку до 2025 року: «Світ без Заходу», за яким на світову арену виходять нові потужні держави, що кидає виклик стабільності чинної системи міжнародних відносин і може призвести до глобальних конфліктів; «Жовтневий сюрприз» – неочікуваний природний катаклізм, прискорення процесів зміни клімату; «Скандал у БРІКС» – конфлікт між новими потужними державами, зокрема між Індією та Китаєм, унаслідок боротьби за ресурси; четвертий сценарій – «Політика не завжди локальна (формування глобального світу)», передбачав утрату державами своєї провідної ролі у формуванні світової політики, що має прискорити розвиток субрегіональних і транснаціональних утворень, а глобальні кліматичні ризики призведуть до того, що контроль за вирішенням цих питань переміститься з державного рівня на наддержавний [13].

З останніх прогнозів на особливу увагу заслуговує доповідь «Розриви та відволікаючі фактори – переосмислення безпеки на 2040 рік», яку підготовлено за результатами семінару, організованого РЕНД Корпорейшн у Нью-Йорку 8 вересня 2017 р., на якому обговорювалися питання визначення та передбачення глобальних тенденцій і розривів, які будуть впливати на формування безпекової ситуації у світі до 2040 р., і шляхи запобігання їх негативним наслідкам. Учасники проаналізували та визначили пріоритетні напрями динаміки безперервності й розривів трьох попередніх періодів історії (1910–1935 рр., 1950–1975 рр. та 1990–2015 рр.) та обговорили широкий спектр можливих сценаріїв на 2015–2040 роки. Для кожного періоду дослідники відслідковували події, які являли собою продовження попередніх тенденцій і підпадали під категорію неперервності (нерозривності). Дослідники також визначили «чорних лебедів» – події, які вважалися неможливими та непередбачуваними. Для періоду 1910–1935 рр. (визначеного як період «ядра, з якого може вирости сила») це непередбачувані обставини, пов'язані з Першою світовою війною, російською рево-

люцією та Великою депресією. Другий період – 1950–1975 рр. отримав назву періоду, коли «жоден куточок землі не може бути ізольованим». До непередбачуваних подій зарахували випробування СРСР атомної бомби в 1947 р., запуск супутника в 1957 р., швидку деколонізацію, війни в Кореї та В'єтнамі й нафтове ембарго 1973 р. У період з 1990 по 2015 рр. – період, коли «для здивування не вистачає часу», розпадається Радянський Союз, Росія та Китай лібералізують свою економіку. Інші події включають терористичні напади 11 вересня, фінансові кризи 2008 р., анексію Криму Росією, Маастрихтський договір 1992 р. про створення Європейського Союзу та зниження світової бідності. «Здивування» стає ключовим словом для періоду, який приніс крах Радянського Союзу, розширення НАТО, теракти 11 вересня 2001 р., посилення участі США в Афганістані та Близькому Сході, винахід Інтернету, піднесення Китаю й обрання першого афроамериканського президента США. У 2015–2040 рр. (період «винаходження майбутнього») до прогнозованих змін зараховано кліматичні, які йдуть на користь деяким країнам, але шкодять іншим, змінюючи баланс сил.

На основі обговорень на семінарі та подальшого аналізу у звіті визначено п'ять можливих сфер для подальших досліджень: (1) прогнозування очікуваних і непередбачуваних подій у сфері зайнятості, (2) управління внутрішньою та міжнародною міграцією там, де це є необхідним, (3) наслідки старіння населення Росії та Китаю, (4) упевненість у невизначеності, (5) наступні докорінні зміни у військовій справі. До здобутків вказаної доповіді варто зарахувати запропоновану схему для подальшого аналізу проблем світового порядку [14].

Зміни в конфігурації міжнародної системи зумовили значний ступінь невизначеності в прогнозуванні процесів, які в ній відбуваються, з іншого боку, стали поштовхом до теоретичних дискусій і розроблення цілої низки нових концепцій. Головні проблеми, які опинилися в центрі уваги наукового співтовариства, – це характер сучасної міжнародної системи, що передбачало дослідження параметрів полярності, лідерства, нової системи міжнародної стратифікації її акторів, структури й середовища міжнародної взаємодії, процесів зміни (динаміки) цих станів, регулювання та саморегулювання цих процесів, формування нового світового порядку, трансформації політичної організації світу, тобто модифікації Вестфальської світополітичної моделі, зміни ролі держави та її основного атрибуту – суверенітету. Після закінчення блокового протистояння виникає ідея щодо безконфліктного розвитку міжнародних відносин і переходу ліберальної демократії на домінуючі позиції у світі (Ф. Фукуяма) [15]. З іншого боку, С. Хантінгтон указував на те, що після закінчення холодної війни, замість бло-

кового протистояння, на перший план вийшли відмінності цивілізаційного характеру, що дає серйозні підстави до зіткнення інтересів держав [16].

Принципово новими ознаками сучасної системи світу стали відсутність балансу сил і складність або навіть неможливість його відтворення, суверенізація особистості й закономірне підвищення її ролі у світових справах, різке якісне та кількісне зростання транснаціональних акторів. Основними елементами нестабільності в цій ситуації стає відсутність теоретичної ідеї, що виконувала б роль регулятора міжнародного порядку, несумісність старих і нових принципів регулювання міжнародного порядку, зокрема протиріччя між принципом невтручання у внутрішні справи й сучасних вимог стосовно захисту прав людини, які порушуються з боку власної держави, паралельне існування старих і нових інститутів, що посилює відчуття анархії й безладу міжнародної системи, переплетіння різних трактувань суверенітету без їх чіткої ієрархізації.

Значною частиною дослідників (І. Валлерстайн, Ч. Капчан, П. Кеннеді, Н. Хомські та ін.) констатується тенденція до того, що могутність США хилиться до занепаду [17]. Водночас неоконсерватори (П. Вулфовіц, Ф. Фукуяма), навпаки, не мали жодних сумнівів у тому, що США збережуть могутність, насамперед військову [18]. Неоліберали (Дж. Най-молодший, Р. Кеохейн) уважали, що США володіють потенціалом, необхідним для збереження своїх позицій і в майбутньому за умови продуманої збалансованої та далекоглядної зовнішньополітичної стратегії [19].

Головне завдання, з яким зіткнувся світ, – це забезпечення позитивного змісту глобалізації, перетворення глобалізації на позитивний чинник для всіх народів світу, для чого вона повинна базуватися на принципах справедливості, рівності й солідарності. Глобалізація 2.0 має відрізнитися від попередньої. Виникає новий світовий порядок, коли економічна влада переміщується в Азію, зростає просторове охоплення та щільність глобальних взаємозв'язків, ускладнюється їх структура, підвищується ступінь взаємозалежності країн і народів.

Отже, посилення елементів хаотичності в умовах глобалізації має негативні наслідки для сучасної міжнародної системи. Світ опинився перед новими ризиками, які мають не тактичний, а системний характер, стали наслідком системних змін у міжнародних відносинах. Структурні зміни в міжнародних відносинах супроводжуються трансформацією старих і виникненням нових загроз міжнародному порядку, кардинально впливаючи на зміни середовища сучасної міжнародної системи. Міжнародні процеси все більш визначаються хаотичною взаємодією гравців різної природи – від держав до транснаціональних акторів та окремих індивідів. У процесі їх аналізу

необхідно враховувати зміну політичної структури світу, кризу інституту глобального лідерства, переміщення центру світового розвитку, інверсію фундаментальних цінностей.

Одним із головних глобальних трендів світової політики є зниження ступеня захищеності людства, що потребує формування нового світового порядку, решта трендів похідні за функціональною належністю до нього. Визначальним для існування й розвитку міжнародної системи та її складників є той міжнародний порядок, який вибудовує ієрархію відносин між провідними державами. Криза інституту глобального лідерства ускладнюється тим, що порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами або державою, яка досягла рівня гегемону.

Ідея щодо внутрішньої неоднорідності сучасної міжнародної системи й типологічної різноманітності її підсистем відображена, зокрема, у Г. Кіссінджера. Якщо в роботі «Дипломатія» він висловлював точку зору, що порядок у сучасній системі буде забезпечуватись за зразком Віденського «концерту націй», але баланс сил здійснюватиметься на глобальному рівні, то в подальших працях, зокрема «Чи потрібна Америці зовнішня політика?» [20] і «Світовий порядок» [21], він вже акцентує увагу на неоднорідності глобальної міжнародної системи. Звідси від доходить висновку щодо необхідності сформулювати концепцію порядку в межах окремих регіонів.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Доходимо висновку, що необхідно розрізнати глобальні тренди розвитку суспільства як соціально-історичного феномена в єдності його внутрішніх якостей і всієї сукупності відносин і зв'язків у міжнародному житті, тобто так званий соціально-історичний розвиток; цивілізаційні процеси; глобальні тренди світової політики.

Аналіз глобальних трендів світової політики дає змогу зробити висновки щодо доцільності

використання цієї категорії в міжнародно-політичному аналізі. На їх формування впливають мегатренди глобального розвитку, до найважливіших із яких зараховуємо глобалізацію, інтеграцію й демократизацію і протилежні їм тренди. Незважаючи на неможливість більш детального розгляду всіх міжнародних процесів, які формують глобальні тренди світової політики, пропонуємо підхід до їх систематизації, не претендуючи на його універсальний характер. З одного боку, визнаючи певний волонтаризм і відсутність консенсусу дослідників у виокремленні глобальних трендів світової політики, уважаємо за необхідне так узагальнити головні з них: трансформація міжнародних відносин у відносини світополітичні, що передбачає зміну параметрів Вестфальської системи, якісні та кількісні зміни учасників міжнародних відносин, трансформацію ролі держави і зростання значення недержавних акторів; посилення взаємозалежності, формування взаємозалежного світу, взаємодії в межах якого набувають системного характеру; розмивання національних кордонів та ерозія суверенітету; зміна політичної структури світу; зростання ролі мережевих структур у світовій політиці; ідеологізація міжнародних відносин, зростання ролі релігійного й цивілізаційного чинників; криза інституту глобального лідерства; переміщення центру світового розвитку (орієнталізація); універсалізація міграційних потоків; інверсія фундаментальних цінностей; віртуалізація суспільно-політичних відносин; нова модель зміни політичної влади й управління в окремих країнах; посилення глобальних проблем і зниження ступеня захищеності людства. Подальшого дослідження потребує визначення специфіки прояву кожного з мегатрендів в міжнародно-політичній сфері. Констатуємо й актуальність для України розроблення проблематики боротьби з так званими негативними трендами, які необхідно компенсувати за рахунок власних геополітичних переваг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Данилевский Н.Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германско-Романскому. Санкт-Петербург, 1995. С. 59–61.
2. Ясперс К. Смысл и назначение истории. *Сравнительное изучение цивилизаций* : хрестоматия : учебное пособие для студентов вузов / сост., ред. и вступ. сл. Б.С. Ерасов. Москва : Аспект Пресс, 1999. 556 с.
3. Huntington S. Democracy's Third Wave. *Journal of Democracy*. 1991. Spring. P. 9–16.
4. Мегатренды мировой политики и их развитие в XXI веке : учебное пособие для студентов вузов / под ред. М.М. Лебедевой. Москва : Аспект Пресс, 2019. 400 с. С. 6.
5. Naisbitt J. Megatrends. The New Directions Transforming Our Lives. N.Y. : Warner Books, 1982. С. 7–10.
6. Нэбитт Д. Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции. Год 2000: десять новых направлений на 90-е годы / пер. с англ. Москва, 1992.
7. Хаас Р. Розхитаний світ. Зовнішня політика Америки і криза старого ладу / пер. з англ. М.М. Климчук. Київ : Основи, 2019. 376 с. С. 13.
8. Офіційний сайт Римського клубу. URL: <http://www.clubofrome.org/eng/home>.
9. Global Trends Final Report. URL: <http://www.g20-g8.com/g8-g20/g20/english/for-the-press/news-releases/cannes-summit-final-declaration.1557.html>.

-
10. American power in the 21st century. David Held, Mathias Koenig-Archibugi. *Google books*. URL: <http://books.google.ae/books>.
  11. Global Trends 2020: the world in 2020. URL: <http://www.freeworldacademy.com/globalleader/trends.htm#5>.
  12. Global Trends 2030: the world in 2030. URL: <http://www.freeworldacademy.com/globalleader/trends.htm#5>.
  13. Global Trends Final Report. URL: <http://www.g20-g8.com/g8-g20/g20/english/for-the-press/news-releases/cannes-summit-final-declaration.1557.html>.
  14. Discontinuities and Distractions—Rethinking Security for the Year 2040 / Findings from a RAND Corporation Workshop / Andrew R. Hoehn, Andrew Parasiliti, Sonni Efron, Steven Strongin. Santa Monica, California, 2018. 19 p.
  15. Fukuyama F. The End of History. *The National Interest*. 1989. № 16. P. 3–18.
  16. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
  17. Капчан Ч., Маунт А. Автономное управление: американская политика после «продвижения демократии». *Россия в глобальной политике*. 2009. Т. 7. № 3. С. 52–68.
  18. Fukuyama F. America at the Crossroads: Democracy, Power and Neoconservative legacy, New Haven. Yale University Press, 2006. 244 p.
  19. Keohane R.N., Nye J.-N.Y. Power and Independence. Westly Longman, 2001. 213 p. Keohane R.O., Nye J.Jr. Governance in a Globalizing World. N.Y., J.S. Jr. Nye, Donahue (ed). Broukings Press, 2000. 386 p. Nye J. What New World Order? *Foreign Affairs*. 1994. P. 83–96. Nye J. The Paradox of American Power: why the World's only Superpower can't it go alone. Oxford University Press, 2002. 240 p. Nye J.Jr. Transformational Leadership and U.S. Grand Strategy. *Foreign Affairs*. 2006. July/August. № 4. URL: <http://www.foreignaffairs.com/article/61740/joseph-nye-jr/transformational-leadership-and-us-grande-strategy>
  - American power in the 21st century. David Held, Mathias Koenig-Archibugi. *Google books*. URL: <http://books.google.ae/books>.
  20. Kissinger H. Does America need a foreign policy?: Toward a diplomacy for the 21st century. New York : Simon & Schuster, 2001. 352 p.
  21. Kissinger H. "World Order". Penguin Press, New York, 2014. 452 p.